

กาตา : วรรณคดีร้อยกรองภาษาบาลี หรือ “บทเพลงแห่งพระอรหันต์”

เสฐียรพงษ์ วรรณปก

๑. ความนำ

กาตา เป็นวรรณคดีร้อยกรองภาษาบาลี มีรวบรวมอยู่ในหมวดที่ ๕ (ขุททกนิภาย) ของ *สุตตันตปิฎก* แบ่งออกเป็น ๒ ตอนคือ *เถรคาตา* บทเพลงของเถระ ๒๖๔ รูป กับ *เถรีคาตา* บทเพลงของพระเถรี ๑๓ รูป สมาคมบาลีปกรณ์ (Pali Text Society) ถ่ายถอดออกเป็นอักษรโรมัน ตีพิมพ์ครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ โดยศาสตราจารย์ เอช. โอลเดนเบอร์ก เป็นบรรณาธิการรับผิดชอบเถรคาตา ศาสตราจารย์ อาร์. พิชเชล เป็นบรรณาธิการรับผิดชอบเถรีคาตา หลังจากนั้น ๘๑ ปี นางริสเดวิดส์ แปลออกเป็นภาษาอังกฤษชื่อ “บทเพลงของชาวพุทธยุคต้น” (Psalms of the Early Buddhists) ตีพิมพ์เผยแพร่โดยสมาคมบาลีปกรณ์เช่นกัน

บทเพลงเหล่านี้ มีอรรถกาตา อธิบายความ และขุ่บงกุมิหลังของแต่ละบทชื่อว่า *ปรมัตถทีปนี* แต่งโดยพระเถระชาวสิงหลชื่อ ธรรมपाल แห่งสำนักกัจฉุปุระ (แคว้นมัทราสปัจจุบัน) ประมาณคริสต์ศตวรรษที่ ๔-๕ ก่อนจะเกิดอรรถกาตา เข้าใจว่าแต่ละบทเพลงพร้อมทั้งความหมาย ได้รับถ่ายทอด

ต่อ ๆ กันมาก่อนแล้วในรูป *อักขาน* หรือ *อาชยาน* ซึ่งมีทั้งความเรียงและร้อยกรองปะปนกัน ทำนองเดียวกับ อาชยานชาดก

๒. ปัญหาเรื่องผู้ประพันธ์

ประเด็นที่น่าพิจารณาก่อนคือ ใครเป็นผู้ประพันธ์บทเพลงเหล่านี้ ความจริงแล้ว

ถ้ามองในทัศนะของชาวพุทธไทยผู้นับถือ
พุทธโดยอัตโนมัติโดยการสืบทอดจากบรรพ
บุรุษ ก็ไม่น่าจะเกิดปัญหาเช่น^{๕๕} เพราะ
เราเชื่อกันว่า พระไตรปิฎกเป็นคำสอนของ
พระพุทธเจ้า ที่ถ่ายทอดสืบทอดกันมา ตั้งแต่
ครั้งปฐมสังคายนา โดยระบบมุขประสูติ
จาริกเป็นลายลักษณ์อักษร เมื่อประมาณ
พ.ศ. ๔๓๓ และได้ตกทอดมาถึงเมืองไทย
โดยลำดับ เนื้อหาของพระไตรปิฎกแบ่ง
ออกเป็น ๓ หมวดคือ

(๑) พระสูตร บันทึกเทศนาของพระ
พุทธเจ้าและสาวกสำคัญ

(๒) พระวินัย บันทึกข้อบังคับสำหรับ
พระสงฆ์

(๓) พระอภิธรรม บันทึกคำสอนที่
ดัดแปลงให้เป็นระบบพุทธปรัชญาที่ลึกซึ้ง
อันเป็นวิวัฒนาการในยุคหลัง

ก็เมื่อบทเพลงเหล่านี้เป็นคำสอนของ
พระสาวกสำคัญอันเป็นส่วนหนึ่งของหมวดที่

๑ (พระสูตร) ดังกล่าวข้างต้น ก็ไม่น่าจะมี
ปัญหาว่าใครเป็นคนแต่ง

แต่เมื่อวิเคราะห์บทเพลงดังกล่าวโดย
ละเอียดแล้ว มีข้อที่น่าสังเกตอยู่หลายประ
การคือ

๑. พระสาวกที่ถูกระบุว่าเป็นผู้กล่าว
บทเพลงนั้น ๆ ไม่มีหลักฐานยืนยันว่าเป็น
บุคคลในประวัติศาสตร์ทั้งหมด ดังเช่นใน

จำนวนพระเถรีเจ้าของบทเพลง ๗๓ รูป มี
ปรากฏตัวจริงในพระไตรปิฎกเพียง ๒๑ รูป
เท่านั้น

๒. ครึ่งหนึ่งของบทเพลงทั้งหมด มี
บันทึกซ้ำในคัมภีร์ *อปทาน* และ *สุตตนิบาต*
(ทั้งสองคัมภีร์เป็นส่วนหนึ่งของขุททกนิกาย)
แต่ชื่อเจ้าของบทเพลงทั้งสองแห่งมักไม่ตรง
กัน และที่เห็นได้ชัดคือ ส่วนมากเป็นชื่อที่
ไม่ปรากฏตัวจริงในประวัติศาสตร์เช่นกัน

๓. เนื้อหาของบทเพลงบางเพลง บันทึก
ที่ผิดข้อเท็จจริงทางภูมิศาสตร์ เช่นพูดถึง
ภูเขาเข็ชฌณภูและแม่น้ำเนรัญชราว่าอยู่เมือง
สาวัตถี แทนที่จะเป็นเมืองราชคฤห์ เป็นต้น

๔. ลีลาการแต่ง และภาษาที่ใช้ ก่อน
ข้างประสานกลมกลืนกันเป็นอย่างดี (นอก
จากบางบทที่ถือว่าเป็นฝีมือรุ่นหลัง) จนไม่
น่าเชื่อว่าจะเป็นผลงานของคนเป็นจำนวน
ร้อย

จากข้อสังเกตข้างต้น นำให้คิดต่อไปว่า
การที่ชื่อเจ้าของบทเพลงมิใช่บุคคลในประ
วัติศาสตร์พุทธศาสนาทั้งหมด อาจเป็นไปได้ว่า
ผู้แต่ง (ซึ่งจะเป็นใครก็ตาม) ได้ยืมชื่อพระ
สาวกที่มีชื่อเสียงพร้อมทั้งภูมิหลังของท่าน
เหล่านั้นมาเป็นตัวละครสื่อสารแนวความคิด
ของตน ขณะเดียวกันก็คิดชื่อตัวละครขึ้น
ใหม่บ้าง ในกรณีหลังนี้ อาจทำง่าย เพราะ
สามารถสร้างฉาก และภูมิหลังของตัวละคร

เองตามชอบใจ แต่ก็เสี่ยงต่อการผิดพลาด
ได้ง่ายเช่นกัน (เช่น ในข้อ ๓)

ข้อผิดพลาดดังกล่าวอาจสืบเนื่องมาจาก
สาเหตุ ๒ ประการคือ

๑. **ความเคยชินที่สืบทอดเป็นประ
เพณีนิยม** : ความเคยชินขึ้นอยู่กับรากฐาน
ของข้อเท็จจริงที่ว่า ตลอดพระชนม์ชีพของ
พระพุทธเจ้า พระองค์ประทับอยู่ที่เมือง
สาวัตถิมากกว่าแห่งอื่น และพระสูตรเกือบ
ทั้งหมดก็แสดงที่เมืองนี้ ข้อความที่ว่า
เอวมุเม สุกฺกั สมยํ ภควา สาวคฺคิยํ วิหริติ
(ข้าพเจ้าสถิตมาดังนี้ สมัยหนึ่งพระผู้มีพระ
ภาคประทับอยู่ที่เมืองสาวัตถิ) เป็นข้อความ
ที่คุ้นหูคุ้นตาพุทธศาสนิกชนทุกคน เพราะ
ฉะนั้นเมื่อใครก็ตามจะแต่งเรื่องอะไร ก็อด
ไม่ได้ที่จะนึกถึงเมืองสาวัตถิ จนแม้จะเอ่ย
ถึงสัญลักษณ์บ้านอื่นเมืองอื่น เช่น เขาคิชฌ
กูฏ ก็อดที่จะเอามาตั้งไว้ที่เมืองสาวัตถิตาม
ความเคยชินไม่ได้

๒. **ขาดความรู้ในด้านภูมิศาสตร์** :
กรณีเช่นนี้มิใช่สิ่งที่เป็นไปได้ ยิ่งในยุค
หลัง ๆ ความผิดพลาดชนิดนี้ยังเห็นได้ชัด
ดังกรณีผู้แต่ง *วิสุทธิมรรค* และ *ศาสนวงศ์*
เป็นต้น ทั้งนี้เพราะมุ่งเน้นแต่ “เนื้อหา”
โดยลืมนึกถึงถึงความถูกต้องในด้านอื่น
ข้อที่น่าคิดอีกประการหนึ่งคือ พระเถระ

พระเถระ ที่ถูกอ้างว่าเป็นเจ้าของบทเพลง
นั้น ๆ มิใช่ว่าจะเป็นกวีทุกรูป ผู้ที่มีพร
สวรรค์ในการแต่งบทกวีที่ไพเราะได้ เท่าที่
ปรากฏ ฝ่ายพระก็มีพระสารีบุตร พระมหา
กัจจายนะ พระวัณโณ พระปุลณณมันตานี
บุตรฝ่ายพระเถระก็มีเขมาเถระ อุบลวรรณาเถระ
แต่เท่าที่ปรากฏบทเพลงทั้งหมด เป็นบทกวี
ที่มีลีลาการแต่ง และการใช้ภาษาประสาน
กลมกลืนกัน จนไม่น่าจะเป็นผลงานของ
พระเถระ พระเถระแต่ละรูป

จากแรงกระตุ้นที่ได้จากการวิเคราะห์สังเกตุ
ข้างต้น พอจะสรุปสันนิษฐานในชั้นนี้ว่า
“วรรณคดีภาคใดที่มีใช้ผลงานของพระสาวก
แต่ละรูป หากเป็นบทประพันธ์ของ “กวี
นิรนาม” คนใดคนหนึ่ง” ข้อสรุปนี้อาจผิด
โดยสิ้นเชิงก็ได้ แต่จะเป็นผลงานของใคร
ก็ตาม เนื้อหาของบทเพลงเป็นการแสดง
ออกถึงจิตใจที่เข้าถึงศาสนาลึกซึ้ง มีชีวิต
ชีวา แม้แต่บทสั้น ๆ ก็เช่น “*วิรัตเจตนา*”
(การรงควั้นความชั่ว) เน้นปัญญาเห็นแจ้ง
และบ่งบอกถึงความสงบสุข อิศระจากกิเลส
เครื่องมัวหมอง เรียกได้ว่าเป็นบทเพลง
แห่งพระอรหันต์ ที่มีเพียงแต่เปล่งออกมา
ด้วยความบันเทิงใจ หากเป็นเพลงที่ดล
บันดาลใจคนอื่นที่ได้ยินได้ฟังด้วย

๓. การจัดลำดับเรื่อง

ลำดับเรื่องจัดตามจำนวนมากน้อยของคาถา โดยเรียงลำดับจากน้อยไปหามาก เรียกว่านิบาตดังนี้

๑. เถรคาถา มี ๒๑ นิบาตคือ

๑. เอกนิบาต แบ่งเป็น ๑๒ วรรค	มีจำนวน	๑๒๐	บท
๒. ทูคนิบาต แบ่งเป็น ๕ วรรค	„	๕๘	„
๓. ติกนิบาต	„	๕๘	„
๔. จตุกนิบาต	„	๕๘	„
๕. ปัญจนิบาต	„	๖๐	„
๖. ฉกนิบาต	„	๘๕	„
๗. สัตติกนิบาต	„	๓๕	„
๘. อัฐริกนิบาต	„	๒๔	„
๙. นวกนิบาต	„	๙	„
๑๐. ทสกนิบาต	„	๗๐	„
๑๑. เอกาทสกนิบาต	„	๑๑	„
๑๒. ทวาทสกนิบาต	„	๒๔	„
๑๓. เทรสกนิบาต	„	๑๓	„
๑๔. จุททสกนิบาต	„	๒๘	„
๑๕. โสฬสกนิบาต	„	๓๒	„
๑๖. วิสตินิบาต	„	๒๔๔	„
๑๗. ทิงสนิบาต	„	๑๐๒	„
๑๘. จัททาพีสนิบาต	„	๔๐	„
๑๙. ปัญญาสนิบาต	„	๕๕	„
๒๐. สัมภูริกนิบาต	„	๖๓	„
๒๑. มหานิบาต	„	๗๑	„
	รวม	<u>๑๒๗๙</u>	„

๒. เถรคาถา มี ๑๖ นิบาตคือ

๑. เอกนิบาต	มีจำนวน	๑๘	บท
๒. ทุกนิบาต	„	๒๐	„
๓. ติกนิบาต	„	๒๔	„
๔. จตกกนิบาต	„	๔	„
๕. บัญจกนิบาต	„	๖๐	„
๖. ฉักกนิบาต	„	๔๘	„
๗. สัตตกนิบาต	„	๒๑	„
๘. อัญญูรกนิบาต	„	๘	„
๙. นวกนิบาต	„	๙	„
๑๐. เอกาทสกนิบาต	„	๑๑	„
๑๑. ทวาทสกนิบาต	„	๑๒	„
๑๒. โสฬสกนิบาต	„	๑๖	„
๑๓. วิสตินิบาต	„	๑๑๔	„
๑๔. ทิงสนิบาต	„	๓๔	„
๑๕. จัตตาฬิสนิบาต	„	๔๘	„
๑๖. มหานิบาต	„	๗๕	„
	รวม	<u>๕๒๒</u>	„

๔. เนื้อหาของเพลง

นางสาว ไอ. บี. ฮอนเนอร์ผู้รวบรวม บทกวีพุทธศาสนายุคต้น (Early Buddhist Poetry) กล่าวข้อความสั้นๆ ประโยคหนึ่งว่า “บทกวีพุทธศาสนายุคต้นมีลักษณะเด่นอยู่ ๒ ประการคือมีความเข้มและซ้ำ” ในบทความนี้ ผู้เขียนจึงขอยืมคำพูดของท่านผู้มาเป็นที่

แนวทางวิเคราะห์เนื้อหา ของบทเพลงเหล่านี้ (ซึ่งเป็นที่แน่นอนว่าการพูดถึงเพียงสองแง่^๕ ไม่สามารถครอบคลุมเนื้อหาทั้งหมด จึงขอเปิดโอกาส ให้ท่านผู้วิเคราะห์วิจารณ์ ในแง่มุมอื่นๆ เพื่อประโยชน์แก่ผู้สนใจ ศึกษาต่อไป)

๑. ลักษณะเด่นประการหนึ่งคือ ความเข้ม หมายถึงมีความเข้มงวดเคร่งครัด บ่งบอกถึงว่าจะต้องมุ่งมั่นตั้งใจจริงที่จะควบคุมจิตใจตนเอง เพื่อบรรลุเป้าหมายที่ตั้งไว้ ความเข้มงวดเช่นนี้สืบเนื่องมาจากความเชื่อและความยอมรับขนบพื้นฐานที่ว่า ผู้เข้ามาบวชในพระพุทธศาสนา จะต้องสลัดพันธะเก่าๆทิ้งให้หมดไม่ว่าจะเป็นพันธะทางสังคมหรือพันธะทางจิตใจใด ๆ ก็ตาม หันมารับระเบียบปฏิบัติแบบใหม่ เรียกว่า พรหมจริยวิถีชีวิตประเสริฐ (Holy Life) หรือ บัพพัชชา (Going forth) การมุ่งดำเนินไปข้างหน้าผู้ที่ยอมรับระบบดำเนินชีวิตแบบนั้นแล้ว จะต้องเข้มงวดเอาจริงเอาจัง หาไม่แล้วจะประสบความล้มเหลว ไม่สามารถลุดถึงจุดหมายปลายทางแห่งชีวิตเพราะ “พรหมจารีนั้นสำหรับคนที่ขยัน เอาจริงเอาจังเท่านั้น หาใช้สำหรับคนเกียจคร้านอ่อนแอไม่ ใครแน่จริงจึงจะยืนหยัดอยู่ได้” ลักษณะความเข้มงวดดังกล่าวถูกบรรยายออกมาในคำศัพท์ว่า ตบะ เรียกผู้มีความเข้มงวดนี้ว่า ตบัสสี หรือ ตบัสวิน แต่ต้องเข้าใจว่าความเข้มงวดหรือตบะนี้ มิใช่การทรมานกายตนเองให้ลำบาก ด้วยวิธีการต่าง ๆ ดังที่โยคีอินเดียประพฤติกินอยู่แพร่หลายในสมัยพุทธกาล เพราะการทำเช่นนั้น พระพุทธเจ้าทรงประณามว่าเป็น

ทางคัน อันตะ=extreme ไม่สามารถนำไปสู่การพ้นทุกข์แท้จริง ความเข้มงวดที่ประสงค์จึงต้องเป็นมัชฌิมาปฏิปทา อยู่ในขอบเขตพอเหมาะพอดีซึ่งมีลักษณะดังต่อไปนี้

ก. ในแง่ความเป็นอยู่

- หมายถึงการเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ ตัดกังวล ในการแสวงหาสิ่งปรนเปรอความสุขแก่ตนเองให้น้อยที่สุด ให้เหลือเพียงเท่าที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตที่มีคุณภาพ

- ในชีวิตความเป็นอยู่ของผู้บวช มีการงดเว้นบางอย่าง และการควบคุมความประพฤติบางอย่าง แต่ข้อปฏิบัติเหล่านี้อยู่ในขอบเขตพอเหมาะพอดี มิใช่เป็นการทรมานร่างกาย และไม่มี ความหมายที่จะบีบคั้นร่างกาย เพื่อให้จิตบริสุทธิ์หลุดพ้นเพราะหลักปรัชญาเช่นนี้ไม่มีในพุทธศาสนา การงดเว้นต่าง ๆ มุ่งเพียงเพื่อการฝึกความมีระเบียบวินัย รู้จักควบคุมตัวเองให้เกิดความเข้มแข็ง และความประณีตทางจิตใจ และบุคลิกภาพ

- ในความเป็นอยู่อย่างง่าย ๆ นั้น เน้นให้ระมัดระวัง เอาใจใส่บำรุงร่างกายเพราะถือว่า “จิตใจที่มีคุณภาพย่อมอยู่ในร่างกายที่สมบูรณ์” จะเห็นได้ดังในวินัยปิฎก มีบทบัญญัติมากมาย เกี่ยวกับการบริหารร่างกาย และการบัญญัติให้ผู้ปฏิบัติ “เดินจงกรม”

ก็เพื่อให้บริหารร่างกาย ให้เกิดความสมดุลย์
ทางร่างกายและจิตใจ ตบะความเข้มงวด
และความเคร่งครัดจึงมิใช่ "ความเคร่ง
เครียด" ที่ขาดความสมดุลย์ดังกล่าว

— จะต้องจัดสภาพแวดล้อม ให้เหมาะ
สม อันจักเอื้ออำนวยให้การปฏิบัติภารกิจ
สำเร็จลุล่วงโดยเร็ว เช่นอยู่ในสถานที่สงบ
สงัด ไม่อึกทึก พลุกพล่าน เช่น โคนต้นไม้
ป่า ภูเขา เป็นต้น

ข. ในแง่การปฏิบัติ

— หมายถึงการใช้ปัญญาพิจารณาและ
รู้เท่าทันในธรรมชาติของร่างกาย และ
ธรรมชาติของ "สิ่งผสม" ต่าง ๆ ว่าเป็นของ
ไม่เที่ยง แปรผัน และแตกสลายในที่สุดเพื่อ
มิให้เกิดความประมาทมัวเมา เร่งชวนชวายุ
เพื่อให้ได้ถึงที่หมายเร็วที่สุด

— หมายถึงอินทรีย์สังวร มีสติคอยควบคุม
ปัดทอนกระแสดความชั่ว มิให้ไหลผ่าน
อายตนะสัมผัส กำหนดรู้เท่าทันอารมณ์ที่มา
กระทบ

— หมายถึงสัมมาวายามะ พากเพียรใน
วิถีทางที่ชอบคอยปัดทอนความชั่วที่ยังไม่เกิด
ขจัดที่เกิดขึ้นแล้ว พยายามปลุกฝังความดีที่
ยังไม่มี และรักษาเพิ่มพูนที่มีอยู่แล้ว

— หมายถึงขันติความอดทน เข้มแข็ง
ทางจิตใจ ดำเนินตามมรรคาไปยังจุดหมาย

หมายโดยมีย่อท้อต่ออุปสรรคข้อขัดข้องใด ๆ

— หมายถึงอธิจิต การฝึกจิตอย่างสูง
หรือข้อปฏิบัติทั้งหลายในฝ่ายสมาธิ

สรุปแล้วความเข้มงวด (ตบะ) ในเนื้อหาของ
บทเพลงของพระอรหันต์นั้น จะต้อง
เป็นการฝึกฝนในขั้นละบางสิ่งบางอย่างควบคุม
บางสิ่งบางอย่าง เพื่อให้เกิดความสมดุลย์
และเสริมสร้างเพิ่มพูนธรรมยิ่ง ๆ ขึ้นไปซึ่ง
ก็คือ ศีล สมาธิ ปัญญา นั่นเอง (การละเป็น
หน้าที่ของศีล การควบคุมให้เกิดความสม
ดุลย์ เป็นสมาธิและการเพิ่มพูนแห่งคุณธรรม
เป็นปัญญา)

ลักษณะแห่งความเข้มงวด กวดขัน
ปรากฏอยู่ตาดุดัน ดังเช่นในบทเพลงของ
พระเถรี ชื่อ ทันทิกาวา

“เราออกจากที่พักกลางวัน บนเขา
ศิขณภูฏ เห็นความฉ่ำน้ำข้างลงอาบหน้า ความ
ฉ่ำร้องส่งว่า “คู่เขาส่ง” ซ้ำก็ทำตามอย่าง
ว่างาย เขาอาบหน้าให้ข้างเสร็จแล้ว ชนคอก
ไป เราเห็นข้างป่าที่ไม่เคยได้รับการฝึก
กลับกลายเป็นสัตว์เชื่อง ทำทุกอย่างตามที่
ความฉ่ำประสงค์จึงเข้าป่า บังคับฝึกฝนจิต
ตัวเองบ้าง”

(ข. เถร. ๒๖/๕๓๓/๕๕๑)

บางทีก็สะท้อนออกมาในคำพูด “ข้า-
เียง” บังคับตุ่ค่าจิตตัวเองที่ไม่ยอมอยู่ใน
อำนาจง่าย ๆ เช่น

“ข้าจักกักขังเอ็ง เหมือนความขังผูก
ขังไว้ จะไม่ยอมให้เอ็งเปลือยเปลือยไปตาม
อารมณ์ใคร ข้าขังเอ็งไว้แล้วเอ็งจะไปไหนไม่
ได้นะ เจ้าจิตผู้ชั่วช้าเอ๋ย

(ขุ. เถร. ๒๖/๓๔๓/๓๑๓)

เมื่อต่อสู้ จนสามารถเอาชนะมันได้แล้ว
ก็กล่าวบทเพลง อันแสดงถึงความปราโมทย์
และมั่นใจในความสำเร็จ

“เจ้าลึงเข้าไปในกระท่อมมี 5 ประตู
เวียนเข้าเวียนออกประตูนั้นเนื่อง ๆ หยุดนะ
เจ้าลึง อย่าวิ่งหนีดังก่อนเลย ฮะฮ้าเจ้าลึง เรา
จับเจ้าได้ด้วยปัญญาแล้วไม่มีทางหนีละทีน”

(ขุ. เถร. ๒๖/๒๐๖/๒๕๑)

๒. ลักษณะเด่นประการที่สอง คือความ
ซ้ำ คำว่า “ซ้ำ” ในที่นี้มีความหมาย ๒ ประ
การคือ คมซ้ำ ประการหนึ่ง ซ้ำชั้น ประการ
หนึ่งกล่าวได้ว่า บทเพลงแทบทุกบทใช้
ภาษาง่าย ๆ กระทั่งรัก ก็นิยมมากมีความ
คมซ้ำและซ้ำชั้นที่ฟังง่ายเข้าใจง่ายสำหรับคน
ที่ไม่คิด แต่ฟังง่ายเข้าใจยากสำหรับผู้คิด
เป็นปริศนาธรรมที่ทำทนายสติปัญญา ของผู้
ศึกษาเพื่อคิดค้นหาคำตอบ หากความเข้าใจ
ตามขีดความสามารถ แห่งภูมิปัญญาของแต่ละ
บุคคล ดังคำพังเพยฝรั่งว่า “สองคนยล
ตามช่อง คนหนึ่งมองเห็นโคลนตม คน
หนึ่งตาแหลมคม มองเห็นดาวอยู่พรราว
พราย” การไล่จับลึง (ดังบทเพลงข้างต้น)

ทำให้มองเห็นภาพพจน์ และเข้าใจทันทีว่า
ถ้าใครสักคน มีภาระจะต้องไล่จับสัตว์ชนิดนี้
คงทุกข์ทรมานมากเพียงใด กว่าที่จะจับมันอยู่ได้
ยังเป็นการไล่จับสิ่งที่ไร้ตัวตนด้วยแล้ว จะ
ลำบากยากเข็ญเพียงไหน ถึงเปรียบเสมือน
จิต กระท่อมคือร่างกายที่จิตอาศัยอยู่ธรรม
ชาติของจิตย่อมกินรณ แลหาอารมณ์ใคร่อยู่
ตลอดเวลา ประตูห้าคือ ตา หู จมูก ลิ้น
กาย เป็นทางผ่านให้จิตรับรู้อารมณ์ภายนอก
วิธีการที่จะจับมันได้มีอยู่อย่างเดียวคือ มีสติ
ปัญญาที่เท่าทันสภาพความเป็นจริง ของสิ่งที่
รับรู้ ไม่ตกอยู่ในอำนาจต้นเหตุอุปาทานตั้ง
พุทธวจนะตรัสสอนพระพาหิยะว่า “เห็นให้
ลึกแต่ไม่เห็น ได้ยินลึกแต่ได้ยิน รู้สึกลึกแต่
รู้สึก”

การเปรียบเทียบง่าย ๆ ฟังเข้าใจทันที
ขณะเดียวกันก็ทำทนายให้คิดค้นความหมายที่
แฝงเร้นอย่างอื่นอีก เช่นนี้มีอยู่ทั่วไป ขอยก
ตัวอย่างบท ว่าด้วยการทำทนายฝนมาให้
พิจารณา

“ฝนตกลงมา มีเสียงไพเราะดังเสียง
เพลงขับ กระท่อมของเรามืดแล้ว ประตู
หน้าต่างปิดมิดชิดดี เราไม่ประมาทถ้าเจ้า
ปรารภนาจะตก ก็เชิญตกลงมาเถิดฝน”

(ขุ. เถร. ๒๖/๑๕๐/๒๕๘)

บทนี้จะมีใช้ทำทนายฝนตามธรรมชาติ
จริง ๆ ซึ่งถ้าเป็นเช่นนั้นก็ออกจะตลกขบขัน

เกินกว่าจะเป็นบทบาทวีรกรรม คงหมายถึงฝน
ภายในมากกว่า กระทั่งที่ปิดประตูหน้าต่าง
มิดชิดดี ได้แก่ร่างกายที่ถูกควบคุมการแสดง
ออกทางอายตนะสัมผัสทั้งห้าอย่างดี หลังจาก
ที่มุงดีแล้วคือ จิตที่ฝึกฝนอบรมจนกระทั่ง
อยู่ในอำนาจสภาพจิตเช่นนี้ต่อให้ราคะกิเลส
ซึ่งเปรียบเสมือนฝน มีพลังมหาศาลเพียงใด
ก็ไม่สามารถจะรั่วไหลเข้าไปได้ การเปรียบ
ราคะเหมือนฝน มีพุทธวจนะใน *ธรรมบท*
รับรองอยู่บทหนึ่งว่า

“เรือนที่มุงดี ฝนย่อมตกกรวไม่ได้ฉันใด
จิตที่บุคคลฝึกอบรมดีแล้ว ราคะย่อมครอบ
งำไม่ได้ฉันนั้น”

(ขุ. ฐ. ๒๕/๑๔/๕)

บางบทนอกจากจะแฝงปริศนาธรรมอัน
คมขำ ยังกระแทกกระทั้นอย่างเจ็บแสบอีก
ด้วย การเสียดสีเช่นนี้เข้าใจว่าผู้แต่งมุ่งเข้
ไปที่เพื่อนพรหมจรรย์ด้วยกัน มากกว่าจะ
กระแนะกระเหน้สังคัมส่วนรวมเช่น

“เมื่อใด บุคคลผู้วังเวงหา และกินจุ่มัก
นอนหลับ กลิ้งเกลือกไปมาเหมือนหมที่เข
าซุนด้วยอาหารจนอ้ม เมื่อนั้นคนโง่นั้นย่อม
เข้าห้องบ่อยๆ”

(ขุ. เถร. ๒๖/๑๕๔/๒๔๐)

“ท่านละความเป็นคฤหัสถ์มา ยังไม่ทัน
สำเร็จกิจ กลับทำตัวเป็นผู้มีปากต่างใด เห็น

แก็กิน เกียจคร้าน โง่เขลาเข้าห้องนอนบ่อยๆ
เหมือนหมที่เขากินด้วยอาหารจนอ้ม”

(ขุ. เถร. ๒๖/๒๓๘/๒๓๕)

การเปรียบเทียบคนกินจุเหมือนสุกร มี
ใช้แพร่หลายในวรรณคดีบาลีรุ่นหลัง เช่น
อรรถกถาธรรมบทเป็นต้น แต่ความคมขำ
มิได้อยู่ที่จุดนี้ หากอยู่ที่การเล่นคำอย่างชาญ
ฉลาด คำบาลีตรงนั้นว่า *ปุนปฺปุนิ คพฺภมฺเปติ*
มฺหุโท (คนโง่ เข้าสู่วรรณ บ่อยๆ) คำว่า
คพฺภ หรือ *ครรรภ* ในที่นี้ตีความได้ ๒ นัยคือ

๑. หมายถึงห้องนอนทั่วไปหมายความว่าคนกินจุ เกียจคร้าน กินอ้มแล้วก็เข้าห้อง
นอน

๒. หมายถึงครรรภมารดา ความหมาย
นี้ อยู่บนสมมุติฐานที่ยอมรับกันทั่วไปว่าคน
ที่เกียจคร้านเห็นแก็กิน ย่อมจะห่างไกลจาก
การบรรลุมรรคผลนิพพาน จะต้องเวียนเกิด
เวียนตาย อยู่ในวัฏสงสาร ซ้ำแล้วซ้ำเล่าหรือ
อาจตีความในแง่ปฏิบัติว่า การเวียนว่ายตาย
เกิดนั้น ได้แก่สภาพจิตที่หนาไปด้วยตัณหา
อุปาทาน ก่อเกิดความยึดมั่นถือมั่น หรือ
“ตัวฉัน-ของฉัน” เท่ากับก่อภพก่อชาติไม่รู้
จบสิ้น เจตคติของชาวพุทธนั้น จะต้องเอา
ชนะความเวียนว่ายตายเกิดให้ได้ ไม่ว่าจะ
เกิดตายใน ภาษาคน หรือ ภาษาธรรม (ทุกข
ชาติ ปุนปฺปุนิ การเกิดบ่อยๆ เป็นทุกข
บ่อยๆ) บทเพลงสองบทนี้เท่ากับเป็นการ

ตบหน้าคน ที่คนรนอยากเกิดเป็นนั่นเป็นนี่
อยากได้นั้นอยากได้นี้ อย่างดีทีเดียว

มิใช่แต่การกระแนะกระเหน้อย่างเจ็บ
แสบเท่านั้น ในด้านเสริมสร้างกำลังใจและ
ชี้ให้เห็นความเป็น "อกาลิโก" ของสังฆกรรม
ก็มีเช่นกัน เช่นกรณีคนที่เริ่มต้นปฏิบัติธรรม
เมื่อแก่ ถูกเยาะหยันเป็นไม้ใกล้ฝั่ง สาย
เสียแล้ว ผู้ประพันธ์ได้แทรกแนวคิดเป็น
ปริศนาธรรม ผ่านตัวละครชื่อ สุปปียะ ว่า
"ถึงจะแก่ แต่ขยันเผา ก็อาจบรรลถึง
สภาวะที่ไม่แก่ อันสงบ เกษมได้"

(ขุ.เถร. ๒๖/๑๖๘/๒๕๓)

คนแก่ ขยันเผาอะไร? สภาวะที่ไม่

รู้จักแก่คืออะไร? จะไม่อธิบาย ขอฝากให้
เป็น "โกอาณ" ให้ท่านผู้อ่านนำไปขบคิด
บางที่อาจรู้แจ้งฉับพลันทันทีก็ได้

ก่อนจบ ขอยกบทที่คมขำ และเป็นคติ
สอนใจคน ซึ่งเหมาะแก่เหตุการณ์ในปัจจุบัน
บันยั้งนั้ ดังนี้

"คนเกี่ยวข้องกับคน คนยินดีกับคน คน
เบียดเบียนคน คนถูกเบียดเบียน จักต้อง
การอะไรกับคน หรือกับสิ่งที่คนทำให้เกิด
แก่คนเล่า ควรละคนที่เบียดเบียนคนเป็น
อันมากไปเสีย"

(ขุ.เถร. ๒๖/๒๓๒/๒๘๕)

บรรณานุกรม

พระไตรปิฎกภาษาไทยฉบับหลวงเล่มที่ ๒๖ พระนคร : กรมการศาสนา ๒๕๑๔

พระศรีวิสุทธิโมลี (ประยุทธ์ ปยุตโต) ตมะโยคะ พระนคร : มหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย,
๒๕๑๕

เสฐียรพงษ์ วรรณปก (ผู้แปล) พุทธวจนะในธรรมบท กรุงเทพฯ : มุลินธิเสฐียรโกเศศ
และนาคะประทีป, ๒๕๒๒

Gunaratna, V.F. *The Message of the Saints, Thera-Theri Gatha* ("The Wheel
Publication No. 135") Kandy : Buddhist Publication Society, 1969

Horner, I.B. *Early Buddhist Poetry, An Anthology*. ("Lotus Book No. 1) Columbo:
Ananda Semage, 1963

Rhys Davids, C.A.F. *Psajms of the Early Buddhsits* London : Pali Text
Society, 1964

รำพึงในฤดูหนาว

ตะวันรุ่งแล้ว แลเห็นสีเสควาโรยในหมอกที่ยังไม่จางหาย

พินดินในทางเดินแข็งกระด้าง และเย็นเยือก ค้วยละอองน้ำ ดูเหมือนงูสีน้ำตาลซึมเลื่อยเลื่อยลอลอกไปในระหว่างพงหญ้าที่ใบยาวแหลมเรียวยาวระเนนลุไป ตามแรงลมจากทางเหนือ

ต้นไม้ใหญ่ ที่เป็นเพียงเงาดำซับซ้อนในกลางคืน ค่อยจางเป็นสีเขียว โอนยอดและไกวกิ่งเสียดสีกันเป็นครั้งคราว ใบที่เหลืองแห้งก็ร่วงลงทับถมอยู่กับดิน รอเวลาจะผุพัง สลายตัว กลายกลืนเข้าสู่อินเดมิ

ดอกไม้ยามเช้ายังไม่แย้มกลีบ ผีเสื้อและผึ้งยังคงหลับใหล เห็นแต่ถนนกระจอกตัวน้อยเจาะจิกใบหญ้ายาวคาบบินไปสร้างรังในคอกไม้ไผ่ ที่ไหนสักแห่งหนึ่ง

เขย่าเรือนทั่วไปยังสังคเญิบ ผู้คนยังซุกตัวอยู่ในผ้าห่ม สงวนความอบอุ่นและพยายามขยักความหลับไม่ให้ปลื้กตัวหนีตามความมีคยามกลางคืนไปเสียเร็ววันนัก

เพราะที่มาพร้อมกับแสงสว่างแห่งวัน คือภาระอันหนักอึ้งเต็มสองบ่า ทั้งภาระโดยธรรมชาติ และที่ประทุกด้วยอิชชากิเลส

แต่ประเดี๋ยวก่อน ระหว่างที่แดดยังไม่กล้า และน้ำค้างยังไม่เหือดหาย ขอโอกาสสักนิดสำหรับหันไปรอบตัวดูสิว่า ธรรมชาติกำลังทำอะไรอยู่ในอากาศแห่ง และเจียบเย็น

ใบไม้ใบหญ้าที่เคยชุ่มเขียว เจาโรย เทียวแห้งลงแล้ว แต่ทุกแห่งหนสะพรั่งด้วยดอกหรือเมล็ดร่วงที่รวบรวมสารแห่งพืชพันธุ์ไว้ เพื่อสืบต่อช่วงชีวิต ผีเสื้อที่เคยจับเป็นกลุ่ม ว่อนเวียนอยู่ตามดอกไม้แรกแย้มก็หายไป แต่ในใบไม้ที่ม้วนงอ ติดกันอยู่ค้วยโยข้าวบางนั้น คือไข่ที่จะฟักเป็นผีเสื้อรุ่นใหม่ ในฤดูหน้ามิใช่หรือ

กางคก และกบหลบหายเข้าไปจำศีลในที่ที่มันรู้สึกว่าเป็นปลอดภัย

แต่ที่ไหนเล่าหนอ ที่ปลอดภัย

ภย คืออำนาจทางทำลายของธรรมชาติ ปรากฏในนานารูปที่ไม่มีสิ่งใดหลีกเลี่ยงได้

ธรรมชาตินำความพินาศมาสู่ทุกสิ่งตามกาล ตามปัจจัย

และเมื่อทำลายสิ่งหนึ่งลง ก็สร้างอีกสิ่งหนึ่งขึ้น ค้วยพร้อมกัน

การสร้าง และการทำลายในธรรมชาติ ดำเนินอยู่ทุกขณะจิต

ทั้งในวงแคบของขอบอนุปรมาณู และวงกว้างของสากลจักรวาล

ความไม่เที่ยงแท้ของดอกไม้ ที่เจริญจากจุดในตุ่มตา เป็นดอกตูม แย้ม บาน แล้วร่วงโรยกลายเป็นผลที่ตัวมันไม่เคยรู้จัก ควรจะเป็นบทเรียนที่ยาให้มนุษย์ซาบซึ้งในลำดับขั้นแห่งวิญญูะ ที่ตนเองกำลังก้าวล่วงไปตามกาล

แต่ก็ด้วยเหตุใดหนอ ที่มนุษย์ไม่เคยเวียนรู้
คอกไม้ต้ม เมื่อได้น้ำค่างและแสงตะวัน ก็ขยาย
กลับเสนอสี ส่งกลิ่นหอมหวานจรจายไป เรียก
ฝูงมดคูน้ำหวานโดยมิได้หวงแหน

แต่มนุษย์ กอบโกยและสะสมทรัพย์สินที่ทำได้
และคัดแปลงจากธรรมชาติไว้กับตัวชั่วชีวิต แล้ว
และยังกักเก็บไว้ แต่ในแวดวงทหายาจนสุดความสามารถ
โดยไม่ยอมรับรู้ว่าคุณพยายามของตนนั้น
แท้จริงแล้วปราศจากผล

ก็อาณาจักรแล้วที่พินาศล่มสลายไป ทั้งทรัพย์สิน
สินมหาศาลที่ไร้ค่า กระจัดกระจายอยู่ใต้พื้นดิน และ
ในมหาสมุทรกว้างไกลลับสู่ธรรมชาติ เจ้าของเดิม
ในรูปที่ประโยชน์ก็ย่อยกว่า

เพราะคอกไม้ที่ไหนจะงอกขึ้นได้จากมงกุฏทอง
และแหวนทับทิม หรือสร้อยมรกตก็มีใช้อาหารของ
กิ้งปลา

ผิวกินที่เป็นอาหารแก่พืช มีค่ายิ่งกว่าสารพัน
มณี

แต่มนุษย์เขลาที่ซุกเอาดินทั้งเสียทั้งภูเขา เพียง
เพื่อพลอยเม็ดหนึ่ง ที่มีอาจช่วยให้สิ่งมีชีวิตใด ๆ
กลายเป็นหรือหมดกระหายได้ด้วยน้ำพราวของมัน

และเพื่อมัน มนุษย์ก็ทำลายชีพมนุษย์ด้วยกัน
เสียนับมิถ้วน

ทั้งที่ธรรมชาติไม่เคยอนุญาตให้ผู้ใดฆ่า นอก
จากเพียงเพื่อกิน

เพียงเพื่อจะได้มงกุฏและแหวน มนุษย์ต้องระ-
เบิด กับทำลายภูเขา และป่าไม้ที่พืชนานาพันธุ์ เคย
งอกงามอยู่แล้ว และทำลายวงจรชีวิตของสัตว์ทั้งบน
บกและในน้ำ ทั้งใช้ร่างกาย แรงใจของเพื่อนมนุษย์
อีกสักคนนับเข้าประกอบกัน

นำหนักชีวิตและหยาดเหงื่อที่แฝงอยู่ในมงกุฏนั้น
คอมมนุษย์คนไหนเล่าที่จะทนได้นาน

แต่ประวัติศาสตร์แสดงว่ามนุษย์ไม่เคยหลายจำ
ไฟสงครามที่มนุษย์จุดขึ้น ให้ไหม้ลามไปทุก
ห่อมหญ้า เผาผลาญไม่เพียงชีวิตมนุษย์ แต่ทั้งพืช
และสัตว์ที่มีได้มีส่วนร่วมรู้เห็น หรือได้รับผลประโยชน์
ด้วยเลยแม้สักน้อย

ดูเหมือนไม่เคยเลยที่มนุษย์จะถามตนเองว่า มี
สิทธิ์ที่จะทำเช่นนั้น หรือหาไม่

ครึ่งแล้ว คราวเล่าที่เรือหว้าเขียวระบัดขึ้นจาก
ทรากศพในกลางสมุทร และคอกไม้ผลิบาน ส่งสี
รวยกลิ่น เสมือนเพื่อคลุมกลบรอยเลือดควา ที่หลัง
ลงชะโลมดิน

เพียงเพื่อจะแหลกยับเยินอยู่ใต้ล้อรถถัง และ
ร่างที่ล้มลงด้วยสรรพาวุธอีกคราหนึ่ง เท่านั้นหรือไร
หนอ

เทียบหอกปลายปืนที่ทำด้วยโลหะแข็งเหนียว คม
เป็นมันวับ กับปลายใบข้าวเขียวอ่อนละไมที่ไหวริว
ไปตามลมมันสิ จะได้ตระหนักถึงความแตกต่างระ-
หว่างแนวทางสร้างสรรคของมนุษย์ และของธรรม
ชาติได้อย่างฉฉัดชัดเจนยิ่งกว่าฟังคำอธิบายใด

เพราะหลักฐานพยานอื่น ล้วนสูญสลายละลาย
ซึ่มซบอยู่ในแผ่นดินที่เราเหยียบยืนอยู่นี้แล้วสิ้น

ทั้งเลือด และทงเนื้อของมนุษย์นับจำนวนไม่
ถ้วน ที่ชีวิตต้องพินาศลงก่อนขยกาล เพื่อสังเว
อิตตาของมนุษย์โลกเพียงไม่กี่คน

ซึ่งหนีไม่พ้นความตายด้วยทุกคน

นับด้วยสิบศตวรรษ มนุษย์เผ่าแสวงหาความรู้

แต่อนิจจาเอ๋ย ส่วนใหญ่ที่ได้คือความรู้เรื่องการ
ฆ่าและการทำลาย การฉ้อโกง และฉกฉวยประโยชน์
จากธรรมชาติ